ZBIGNIEW PIETRASINSKI

Henkisen kehityksen kaksi mallia

Voidaan puhua kahdesta henkisen kehityksen mallista. Niistä vallitseva pitää intellektuaalisen kasvatuksen päätavoitteena laajaa tieteellisen tiedon varastoa sekä asiantuntemuksen käyttöä ongelmaratkaisuissa. Asiantuntijamalli on edistänyt tehokkaasti tieteen ja tekniikan kehitystä renessanssin aikakaudelta alkaen. Meidän aikanamme on kuitenkin menetetty illuusio sen kaikkivoipaisuuteen. Elämän kulun säätelämän käyttäytymisen on kohdattava alati muuttuvia ilmiöitä. Se merkitsee ainutkertaisuuden hallintaa, viisautta. Sen keskeisen tärkeä alue on luvattu selviytymiskyky.

Ihminen on aina voinut heikentyä tulevaisuuden uhkakuvilla. Tuskin koskaan aikaisemmin siihen on ollut yhtä painavia perusteita kuin meidän aikanamme. Uhkakuvat voivat tehdä vaikeaksi arvostaa sivilisaatiomme parhaita puolia ja hyödyntää niitä ihmisen parhaaksi. Pidän länsimaisen sivilisaation parhaimpina tuotteina toisaalta lisääntyneitä koulutusmahdollisuuksia ja niiden mukanaan tuomaa ihmisen itsetuntemuksen kasvua ja toisaalta sitä, että yhä useammat ihmiset voivat hallita omaa elämäänsä kasvavassa määrin.

Koulutusmahdollisuuksien jatkuva paraneminen sekä itsetuntemuksen ja elämänhallinnan lisääntyminen suosivat aktiivista ja tiedostavaa ihmistä. Ne tukevat yksilön omiin tarpeisiin perustuvaa itsensä kehittämistä. Tehtävänä itsensä kehittäminen on paljon vaativampi kuin aineellisen kulttuurin tuotteiden luominen. Nykyajan ihminen ei useissa tapauksissa kuitenkaan ole valmis

näkemään itsensä kehittämisen aina edellyttämää vaivaa. Pääsyynä siihen eivät ole oikean tiedon ja itselle sopivien toimintatapojen puute, vaan tietty, arvossa pidetty kasvatuksen malli.

Tämä malli tarjoaa sisällön modernille itsensä kehittämiseksi. Sen mukaan intellektuaalisen kasvatuksen päätavoitteena on

- 1) laaja tieteellisen tiedon varastoja
- 2) asiantuntemus käyttää tätä tietoa ongelmanratkaisussa.

Tämä *asiantuntemusta* modernissa mielessä *korostava malli* on voittanut kilpailussa antiikin henkisen kasvun mallin, joka tähdensi viisauden ensisijaisuutta. Antiikin *'viisashan'* perusti toimintansa toisaalta arkipäivän kokemukselle ja toisaalta uskonnollisten ja filosofisten oppien kirjoituksille, ja hänen tavoitteenaan elämässä oli viisaus ja onni. Sen sijaan modernin tieteellisen koulutuksen saanut asiantuntija hylkää antiikin viisaan lähestymistavat ja päämäärät voidakseen keskittyä täsmällisiin tosiasioihin ja menettelytapoihin. Mikäli ajallemme tyypillinen asiantuntija ei saa otetta elämän tarkoitusta ja arvovalintoja koskeviin kysymyksiin, hän jättää ne huomiotta. Hän ei edes ajattele, että menettelynä se on vaarallista, jopa typerää.

Asiantuntijamalli on edistänyt tehokkaasti tieteen ja tekniikan kehitystä renessanssin aikakaudelta alkaen. Meidän aikanamme on kuitenkin menetetty illuusio sen riittävyyteen. Ihmiskunnan tieteellinen tietämys toki kasvaa kasvamisestaan, mutta koskaan se ei tule täydelliseksi; lisäksi sen käyttöala ja soveltamismahdollisuudet ovat aina rajoitetut. Väistämätön ja sinänsä hyödyllinen erikoistuminen tuottaa runsaasti kapea-alaisia ekspertejä. Lisäksi erikoistuminen synnyttää ongelman mm. siitä, miten tehdä tarkoituksenmukaisia valintoja ei-sitovien asiantuntijamielipiteiden tai uusien ja vanhojen arvojen välillä.

Vaihtoehtoisia vai toisiaan täydentäviä malleja?

Jotta kysymykseen voitaisiin vastata, on syytä aloittaa muutamalla määrittelyllä. Ihminen on biologinen olento. Hänen elämän kulkunsa syntymästä kuolemaan on moninaisten toimintojen ketju, jolla on omat sisäiset ehtonsa ja ulkoiset kehüksensä. Läheisempään tai kaukaisempaan tulevaisuuteen tähtäävät toiminnot ja niihin perustuvat monimutkaiset menettelytaparakenteet muodostavat elämänculun peruselementit. Monet ihmisen toiminnoista, kuten arkirutiinit, ovat jatkuvasti toistuvia, kun taas jotkut toiminnot ovat harvinaisia ja ainutkertaisia, mutta samalla äärimmäisen tärkeitä.

Inhimillistä toimintaa voidaan tarkastella ja säännellä kahdella tavalla: a) Kyse voi olla irrallisesta, hetkellisestä ja itsenäisestä tilannekokonaisuudesta. b) Monissa tapauksissa toiminta on kuitenkin perusteltua nähdä erottamattomana osana elämän kulkua; siksi siihen vaikuttavat aikaisemmat tapahtumat, ja se puolestaan heijastelee seurauksia tuleviin tapahtumiin. Edellisessä tapauksessa voidaan puhua tilannekohtaisesta ja jälkimmäisessä elämän kulun määräämästä käyttäytymisen sääntelystä.

Opiskelija tai työntekijä, joka keskittyy "tässä ja nyt" suorittamaansa tehtävään, toimii tilannekohtaisen sääntelyn tasolla. Rutiininomaisia menettelytapoja käyttävä tiedemies tai taiteilija operoi samalla tasolla. Jopa useimmat luovuuden psykologian alueet ovat sijoitettavissa tälle tilannekohtaisuuden operatiiviselle alueelle. Kun tiedemies sen sijaan suunnittelee omaa uraansa ja etsii uutta virkaa tai arvostettua opettajaa, elämän kulun taso säätelee hänen käyttäytymistään. Tämän tason päätökset tehdään epävarmuuden tilassa, ja niissä tuskin voidaan nojautua tieteellisiin tosiasioihin. Uravalinta ja elämänstrategia sekä niissä tehtävät muutokset ovatkin hyviä esimerkkejä elämän kulun säätelemästä käyttäytymisestä.

Miksi sitten elämän kulun sääntelemää käyttäytymistä on vaikeampi muuttaa kuin tilannekohtaista, operatiivista käyttäytymistä? Pääasiallinen selitys on siinä, että tilannekohtainen sääntely vaikuttaa valtaosaltaan toistuviin tehtäviin, mutta elämän kulun sääntelemän käyttäytymisen on kohdattava alati muuttuvia ilmiöitä. Elämän kulun sääntely merkitsee itse asiassa ainutkerta-

suuden hallintaa. Sitä taas ei voida saavuttaa elämäntaidon "pikaoppailla". Se vaatii viisautta.

Johtopäätöksenä voidaan sanoa, että vanha viisautta painottava malli sopii käyttäytymisen sääntelyyn elämän kulun tasolla. Asiantuntija-malli puolestaan on käyttökelpoinen tilannekohtaisen, operatiivisen toiminnan sääntelyn tasolla. Näin ollen nämä kaksi mallia eivät ole toistensa vaihtoehtoja, vaan ne täydentävät toisiaan. Kumpikin on erikoistunut omalle alueelleen ja omaan tehtävänsä.

Viime vuosisadalla uskottiin verraten laajasti, että tekniikan kehitys voisi ratkaista ihmisen ongelmat. Nykyisin tällainen kehitysoptimismi on jäänyt pois käytöstä. Oivalletaan, ettei asiantuntija suinkaan voi tehdä tarpeettomaksi "viisasta" ja että erikoistuminen väistämättä tuo tullessaan sivutuotteena kapea-alaisia fakki-idiootteja. Tarvitaan näiden kahden mallin synteesi. Sen luomiseen saadaan aineksia mm. systeemiteoriasta ja elämänckaaripsykologiasta.

Uusi viisauksäsitys

Aivan viime aikoihin asti psykologia on kieltäytynyt käyttämästä viisauks-käsitettä. Sijalle se on tarjonnut kovin suosittua älykkyyden-käsitettä. Psykologian viimeaikainen kehitys on kuitenkin osoittanut, ettei aikuisen henkistä kehitystä voida kuvata pelkästään älykkyydesteillä. Monien aikuisten suositusnopeus ja -tarkkuus laskevat itse älykkyydestin aikana, mutta sen sijaan he saattavat menestyä hyvin yhteyksientajua ja päättelykykyä vaativissa tehtävissä (Basseches 1984, Kramer, Woodruff 1986). Vanha viisauks-käsite osoittautui-kin äkkiä käyttökelpoiseksi, ja 1980-luvulla se sai olemassaolon oikeutuksen jopa tieteellisessä psykologiassa.

Dittman-Kohli ja *Bates* (1986) määrittelivät viisauks-yksilön kyvyksi pystyä arvioimaan elämän tärkeitä, mutta epävarmoja tekijöitä.

Viisaan arvioinnin reunaehtoina pidetään — täsmällistä tietoa olennaisista faktoista ja menettelytavoista, — ongelmien kohtaamista relativistista lähestymistapaa käyttäen, — moninaisten asiayhteyksien huomioon ottamista ja — kykyä käsitellä epävarmuutta.

Viisaus-käsitteen tutkimisen vaikeutena on sen laaja-alaisuus; puhutaanhan aivan yleisesti mm. arkipäivän, poliittisesta tai johtamistaidollisesta viisaudesta. Tässä yhteydessä haluan kuitenkin keskittyä tiettyyn viisauden alueeseen, jota kutsun luovaksi selviytymiskyvyksi (Pietrasinski 1988).

Tarkoitan luovalla selviytymiskyvyllä yksilön kykyä ohjata omaa elämäänsä ja kehitystensä systemaattisesti. Pidän sitä potentiaalisesti kasvavana kykynä. Sen alueella tapahtuva edistyminen ilmenee siten, että ihminen pystyy ottamaan huomioon yhä enemmän tietoa ja laajentamaan aikadimensiotaan ratkaistessaan olemassaolon ja kehityksensä ongelmia. Luovan selviytymiskyvyn puute puolestaan käy ilmi siten, että olennaiset eksis-

tentiaaliset ongelmat otetaan huomioon vain pakon edessä, kun niitä ei enää ole mahdollista väistää. Tällaisessa tapauksessa tilannekohtainen järjestelmä hallitsee käyttäytymistä elämän kulun määräämän järjestelmän kustannuksella.

Luovan selviytymiskyvyn tärkein ehto on pitkän aikadimension huomioon ottavan ajattelukyvyn kehittyminen. Se luo edellytykset varautua olennaisiin elämän ongelmiin ja näiden ongelmien käsittelyyn laajoissa elämän kokonaisuuteen liittyvissä yhteyksissä. (Kuvio).

Luova selviytymiskyky on mitä henkilökohtaisin taito. Kukin yksilö kehittää oman selviytymisensä strategian elämänpolkunsa, ainutkertaisten kokemustensa, pyrkimystensä ja kykyrakenteensa mukaisesti.

Kuvio: Ongelmien ennakoiminen ja hallintamalli luovan selviytymiskyvyn kehittämisen merkkeinä

Olemassaolon ongelmien ratkaisumalli		
Tapa suhtautua olemassaolon ongelmiin	Yksittäinen (erillään muista ongelmista)	Erottamaton (elämänkulun muiden ongelmien yhteydessä)
Reaktiivinen (ongelma käsitellään vain pakon edessä)	Luovan selviytymiskyvyn puute	Kohtalainen luova selviytymiskyky (matala herkkyyys luovuuden kannalta tärkeissä ongelmissa)
Ennakoiva	Kohtalainen luova selviytymiskyky (systemaattisen ajattelun ja välttämättömän taustatiedon puute	Korkea luova selviytymiskyky

Muuan syy siihen, että viisauteen suhtaudutaan piittaamattomasti, on käytännöllinen: sitä ei voi opettaa tai oppia niin kuin vierasta kieltä tai matematiikkaa. Ihmiset kulkevat kohti viisautta tekemällä hyviä tai huonoja valintoja, kärsimällä ajatteluun uppoutumisen ahdistusta sekä kokoaamalla tärkeää tietoa elämästä ja ihmisestä sokraattisilta opettajahahmoilta ja kirjoista.

Omaelämäkerrallisista teoksista löydämme oivalluksia tiestä kohti viisautta. Kirjassaan "From Dream to Discovery" Hans Seley seurasi aikaisemmin mm. Senecan ja Marcus Aureliuksen kirjoituksissa esitettyjä käsityksiä, joiden mukaan me voimme lyhentää viisauteen kuljettavaa matkamme. Se tapahtuu kehittämällä aitoa kiinnos-

tusta sellaiseen erityistietoon, joka auttaa meitä reflektoimaan kokemuksiimme ja oppimaan niistä. Kutsun näin hankittua ainesta viisautta tukeväksi tiedoksi.

Yksiulotteisesta kaksiulotteiseen asiantuntemukseen

Edellä on kuvattu kahta yksiulotteista henkisen kehityksen mallia, viisautta painottavaa ja tieteellistä lähestymistapaa korostavaa. Ottaen huomioon molempien mallien puutteet ja toisiaan täydentävät ominaisuudet sekä tarpeen antiikin viisaus-käsitteen käyttöön elvyttämiseen voimme etsiä synteesiä. Voimme konstruoida ja tutkia *kaksi-*

napaista asiantuntemuksen mallia. Henkilö, joka hyväksyy tämän mallin, ei tavoittele asiantunte-
musta vain ammattialallaan, vaan myös oman
elämänsä kulussa ja sen kehityksen ohjannassa.
Tämä merkitsee sitä, että hän ei tavoittele luovaa
elämän hallintakykyä vain satunnaisesti, vaan pe-
rustavana tavoitteena sinänsä.

Tämän mallin täysimääräiseksi toteuttamiseksi
on hyväksyttävä se lähtökohta, että sekä yksilön
toiminnan ulkoiset tulokset että hänen elämän-
kulkunsa ja täyteen mittaan kehittynyt persoo-
nansa ovat tärkeitä. *Erich Frommin* mukaan täy-
den mittansa saavuttanut persoonallisuus on tär-
kein näistä tuotoksista.

Viisaus ja luova selviytymiskyky yhtenä viisauden
muotona perustuvat ihmisen ajatteluun ja tie-
toon tärkeistä tosiasioista, niiden välisistä suhteis-
ta ja menetelmistä. Tällaisella tiedolla on kolme
lähdeä:

1. Oma ja muiden ihmisten elämäkokemus, jo-
ka ilmaistaan suullisesti tai kirjallisessa muo-
dossa;
2. Ideologiat, joita voivat olla uskonnot moraali-
sine opetuksineen ja erilaiset elämänfilosofiat;
sekä
3. Käyttätymistieteet, kuten historia, psykologia
ja sosiologia.

Tosiasiassa vain pieni osa tieteellisistä tuloksista
on relevanttia ainesta viisautta tukevalle tiedolle.
Tätä relevanttiakaan ainesta ei ole helppo löytää
ja käyttää. Olisikin välttämätöntä tehdä kiinnos-
tuneille helpommaksi saada käyttöönsä tätä tie-
toa. Luovaa selviytymiskykyä ja viisautta ei opita
formaalisessa koulussa, vaan elämän koulussa.
Sen kehittymistä voidaan kuitenkin auttaa nykyi-
sin paljon tehokkaammin kuin koskaan aikaisem-
min. Luova selviytymiskyky on ymmärrettävä
nähdä uutena kehittymistehtävänä, joka on ai-
kamme haaste niin nuorille kuin aikuisillekin.

Luova selviytymiskyky välivaiheen kehittymistehtävänä

Psykologisten kehittymistehtävien käsite ulot-
tuu ohi lapsuuden ihmisen koko elämänkaareen.
Sitä ovat kehittäneet ennen muuta E. *Erikson*

(1986) ja R. *Havinghurst* (1970). Jälkimmäinen
antaa sille seuraavan sisällön: Kehittymistehtävä
nousee yksilön elämään tiettyä ajanjaksona. Sen
menestyksellinen suorittaminen johtaa onnelli-
suuteen ja menestykseen myöhemmissä tehtävis-
sä. Epäonnistuminen puolestaan johtaa onnetto-
muuteen henkilökohtaisessa elämässä, ei-hyväk-
syttyksi tulemiseen yhteisössä sekä vaikeuksiin uu-
sien haasteiden kohtaamisessa.

Erikson erottaa jokaisessa elämänvaiheessa per-
soonallisuuden kehityksessä yhden perustehtä-
vän. Yksilö voi suoriutua siitä hyvin tai huonosti,
ja tällä suoriutumistavalla on johdonmukaiset
seuraukset tulevaisuudelle. *Havinghurst* puoles-
taan osoittaa jopa 6-10 tehtävää kullekin ikäkau-
delle. Keski-ikä tehtäviin hän lukee mukaan seu-
raavat:

- 1) aikuisen kansalais- ja sosiaalisen vastuun saa-
vuttaminen;
- 2) elämän taloudellisen perustan luominen ja yl-
läpitäminen;
- 3) teini-ikäisten lasten auttaminen tulemaan vas-
tuullisiksi ja onnellisiksi aikuisiksi;
- 4) aikuisen vapaa-ajan toimintojen kehittämi-
nen;
- 5) toimeen tuleminen oman puolison kanssa;
- 6) keski-ikä fysiologisten muutosten hyväksymi-
nen ja niihin sopeutuminen; ja
- 7) ikääntyviin vanhempiin sopeutuminen.

Tällaisia tehtäviä on perinteisesti pidetty puh-
taasti käytännöllisinä elämäntehtävinä. On ole-
tettu, että henkinen kypsyminen auttaa suoriutu-
maan niistä usein jo varhain itsenäisen elämän al-
kutaipaleelta lähtien. Elämänkaaren kehitypsy-
kologia haluaa murtaa tämän perinteisen käsityk-
sen ja nähdä sen sijaan läheisen yhteyden näistä
tehtävistä suoriutumisen ja ihmisen jatkuvan ke-
hittymiskyvyn välillä.

Kehittymistehtävät ovat tulosta kehomme or-
ganismissa tapahtuvista muutoksista sekä tietyn
yhteiskunnan vaatimuksista. Yksilö voi kuitenkin
asettaa ne omien pyrkimystensä ja suunnitel-
miensa kehityksen. Viittaus kehitystehtävien kä-
sitteeseen antaa meille mahdollisuuden ylittää
kehityksen biologisen ja sosiaalisen ehdollistumi-
sen maaginen ympyrä sekä tunnistaa se, että jos-
sakin vaiheessa yksilö alkaa itse osallistua aktiivi-
sesti omaan kehitykseensä. Hän valitsee asennoi-
tumisensa määrättyihin, meille kaikille yhteisiin
tehtäviin ja päättää, että tietyt tehtävät kuuluvat
hänelle itselleen.

Tietoista ja tarkoituksellista pyrkimystä luovaan selviytymiskykyyn tarkasteltaessa on huomattava, ettei se kuulu vain johonkin yksittäiseen elämänvaiheeseen. Se liittyy muiden tehtävien toteuttamiseen. Niin ollen pyrkimys luovaan selviytymiseen on välivaiheen kehitystehtävä. Juuri siksi sen tutkimus kiinnostaa ja on tärkeitä.

Käännös:

EEVA SIIRALA ja TIMO TOIVIAINEN

LÄHTEET

Baltes, P.B. & Reese, H.W. The life-span perspective in developmental psychology. Kirjassa M.H. Bornstein & M.E. Lamb (eds.), *Developmental Psychology: an Advanced Textbook*. Hildale N.J. 1984.

Basseches, M., *Dialectical Thinking and Adult Development*. Ablex: Noorwood 1984.

Dittmann-Kohli, F. & Baltes, P., Toward a neofunctionalist conception of adult intellectual development: wisdom as a prototypical case of intellectual growth. Kirjassa C. Alexander & E. Langer (eds.), *Beyond Formal Operations: Alternative Endpoints to Human Development*. New York 1986.

Erikson, E., Life circle. Kirjassa *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York 1986.

Fromm, E. *Man For Himself*. London 1978.

Havighurst, R., *Development Tasks and Education*. New York 1970.

Kramer, A. & Woodruff, D.S., Relativistic and dialectical thought in three adult age-groups, "Human Development", vol. 29, s. 280-290.

Levinson, D.A., *The Seasons of a Man's Life*. New York 1978.

Pietrasinski, Z., Toward a theory of autonomizing promotion of adult development, "Polish Psychological Bulletin", vol. 19, 1, s. 31-41.

Sley, H., *From Dream to Discovery*. New York 1964.

Stein, M.I., *Stimulating Creativity*. New York 1974, vols. I-II.